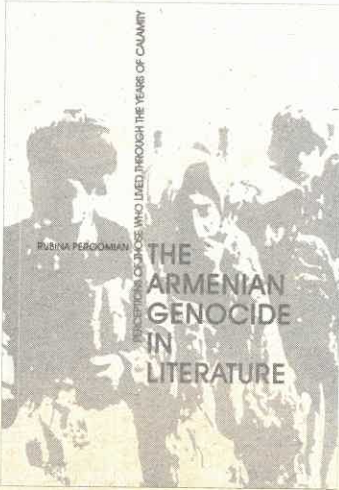




Երեւանի Յեղասպանութեան թանգարանը հրատարակել է Ռուբինա Փիրումեանի «Հայոց Յեղասպանությունը՝ գրականության մէջ» Յեղասպանութեան ընկալումը այն սերունդի կողմից, որ այդ աղէտալի տարիները ապրեց»<sup>\*)</sup>, անգլերէն լեզուով, որը շատ կարեւոր է լուրջ ուսումնասիրութիւն է եւ որի բացը երեւի տասնեակ տարիներ է, որ զգացւում է: Բնական է, որ նման ուսումնասիրութիւններ ոչ միայն տարբեր տեսանկիւններ են բացում հայ գրականութեան առջեւ Եղեռնի հետ դէմ առ դէմ գալու պարագայում, այլ նաեւ ուղղութիւն են ցոյց տալիս հայ անհատին, թէ ինչպէս կարելի է վերաբերել այդ ցաւոտ հարցի հետ՝ անկախ իր քաղաքական դիրքորոշումներից:

Կալիֆորնիայի «Լոս Անջելէս» համալսարանի դասախոս Ռուբինա Փիրումեանը, որի դոկտորական ակադեմիայի կազմել է Եղեռնի ազդեցութիւնը՝ գրականութեան նիւթի վրայ, իր ուսումնասիրութիւնները կենտրոնացրել է Յեղասպանութեան եւ մանաւանդ գրականութիւն-ցեղասպանութիւն յարաբերութեան վրայ: Նա մինչ այժմ մի քանի գրքեր է բազմաթիւ յօդուածներ է հրատարակել, որոնք բոլորն էլ առնչւում են Յեղասպանութեան հետ: Իրականում, այս յօդուածում ներկայացւած գիրքն էլ շարունակութիւնն է «Իսկ նրանք, որոնք 1915-ից յետոյ շարունակեցին ապրել Թուրքիայում. յետեղեռնեան հայ ազգային ինքնութեան հոլովոյթը՝ գեղարուեստական գրականութեան ընդմիջից»<sup>\*\*)</sup> գրքի (տես. «Հանդէս գրականութեան եւ արւեստի», թիւ 19-20, 2008), իսկ ըստ առաջաբանում նշւած տեղեկատուութեան՝ այն դեռ շարունակելու է երկու այլ հատորներով, որոնցից մէկը թերեւս շուտով պատրաստ կը լինի տպագրութեան:



ձեռք տան էլ աւելի մեծ ցաւ է պատճառելու: Բայց, վերջի վերջոյ, վերապրողը որոշում է բացել այդ վէրքն ու մասամբ թեթեւացնել ցաւը, մանաւանդ, երբ պատասխանատուութիւն է զգում դժբախտ զոհերի դիմաց, ովքեր բախտը չունեցան ողջ դուրս գալ այդ արհաւիրքից:

Ռ. Փիրումեանը շուրջ տասներկու յուշագրութիւն է ընտրել եւ ներկայացրել գրքում: Մէկը միւսից աւելի սրտառու է եւ յուզիչ: Իհարկէ, սրանք միայն մի փոքրիկ օրինակ պէտք է համարել այն բոլոր գրած ու չգրած կամ գրած ու չհրատարակւած յուշերից, որոնք ապրել են մի ժողովրդի կողմից, որ դժբախտութիւն էր ունեցել լինել քաղաքացի մի այնպիսի դաժան համակարգի, որ պատրաստ էր ամենայն սառնասրտութեամբ սրի քաշել հպատակների մի մեծ հատւածի: Սակայն, հէնց դա էլ բաւական է՝ մեր առջեւ բացելու մարդկային մեծագոյն ողբերգական էջերից մէկը: Այս յուշագրութիւնները թէեւ կարող են չունենալ գեղարուեստական արժէք, բայց յոյժ կարեւոր փաստագրութիւններ են այն մասին, թէ մարդը մինչեւ ինչ աստիճան կարող է ստորանալ եւ ստորացնել իր նմանին: Դրանք նաեւ կարող են ուղեցոյց դառնալ պետութիւնների համար, որպէսզի նման արհաւիրքներից խուսափեն ու խափանեն դրանց կրկնութիւնը: Այստեղ դարձեալ Ռ. Փիրումեանը աշխատում է հոգեբանօրէն մօտենալ

յուշերի հեղինակներին եւ այդ անկիւնից դիտել նրանց ներաշխարհը, տարիների լուսութիւնը, օգտագործած լեզւական ոճը եւ նրանց ըմբռնումը՝ դէպքերից: Մի հետաքրքիր կէտ, որին հեղինակը չի անդրադարձել, յուշագրիչների մեծամասնութեան բողոքական լինելն է, ովքեր այդ ժամանակ համագործակցում էին ամերիկեան ակադեմիայի կազմակերպութիւնների հետ: Այս բաժինը շատ ճշիւ է եւ ընթերցողը դժուարութեամբ է առաջ տանում ընթերցանութիւնը:

Ինչպէս ներածականից է յայտնւում, նշւած ճշումը զգացել է նաեւ Ռ. Փիրումեանը, որը առաջացել է նրա տարիներ շարունակ Յեղասպանութեանը վերաբերող նիւթերն ուսումնասիրելու եւ վերապրողների հետ շփուելու բերումով: Նրա համար այդ նիւթերի ուսումնասիրութիւնը փոխել է սեւեռուն գաղափարի, որի համար գրքում նոյնիսկ փորձել է պատճառներ փնտրել իր անձնական կեանքում այդ կէտին հասնելու համար: Աս պարզ պատասխան է Ռ. Փիրումեանի ներկայացնելը՝ հանդէպ իր այդքան կարեւոր ընտրած աշխատանքի: Նա ակնարկում է, որ Յեղասպանութեան մասին գրելը թեթեւացնում է այդ ճշումը: Վահագն Գրիգորեանն էլ պատմում է, որ երբ որպէս յատուկ յանձնարարի անդամ՝ ամիսներ շարունակ աշխատել է Յեղասպանութեան նիւթերի վրայ, որպէսզի յանձնարարումը կարողանայ համոզիչ գեկոյց ներկայացնել Լատիայի խորհրդարանին, Հայոց Յեղասպանութիւնը պաշտօնապէս ընդունելու նպատակով՝ ենթարկել է նման ճշման եւ «ստիպւած» է եղել գրել «Ժամանակի գետը» վէպը՝ ազատելու համար այդ ճշումից: Վստահաբար, հէնց այդ գրելու ինքնամաքման (cathartic) յատկութիւնը մէկն է այն պատճառներից, որ որոշ վերապրողների մղել է՝ գրելու իրենց յուշերը:

Ինչպէս վերը նշեց, Ռ. Փիրումեանը գրքի ներածական բաժնում, որը որպէս անձնական նոթագրութիւն է ներկայացնում եւ ուր բացատրում է, թէ ինչու է ընտրել Յեղասպանութեան գրականութիւնը՝ որպէս մասնագիտական ճիւղ, յայտնում է, թէ շարքը համալրելու է երկու այլ հատորներով, որոնցից առաջինն ընդգրկում է Յեղասպանութեան գրականութիւնը՝ Սփիւռքի երրորդ սերունդի գրողների մօտ եւ յաջորդը նոյն գրականութիւնը՝ հայաստանեան գրողների գործերում: Պէտք է անհամբերութեամբ սպասել այդ հատորներին, որովհետեւ, ինչպէս գիտենք, վերջին տարիներում հետաքրքիր գործեր են հրատարակել այս ուղղութեամբ, ինչպէս՝ Գրիգոր Պլյուտեանի «Անունը լեզուի տակ»-ը եւ Փիթր Բալաբեանի «Ճակատագրի սեւ շունը», իսկ միայն վերջերս է ուսումնասիրութեան ենթարկել Գուրգէն Մահարու այդչափ կարեւոր եւ նոյնչափ հալածուած «Այրևող այգեստաններ»-ը, եւ հետաքրքիր է լինելու Ռ. Փիրումեանի վերաբերմունքը՝ այդ վէպի նկատմամբ, իհարկէ, եթէ ներառի յիշեալ հատորում:

Ռ. Փիրումեանի գիրքը, Հայոց Յեղասպանութիւնը օտարներին ծանօթացնելուց բացի, պէտք է կարեւոր աղբիւր համարել հայ գրաքննադատութեան դաշտում, հետեւաբար՝ պէտք է յուսանք, որ շուտով ակնաստես լինենք դրա հայերէն թարգմանութեանը եւս:

Գիրքը, ներածականից, նախաբանից եւ վերջաբանից բացի, կազմւած է երեք գլխաւոր բաժիններից. «Առաջին սերունդի թողած (գրական) ժառանգութիւնը», «Որբացած սերունդը» եւ «Յուշերի վերանորոգւած յորդանք»: Առաջին սերունդը ներառում է 1915 թվականին արդէն քիչ թէ շատ կայացած գրողների՝ Յակոբ Օշական, Վահան Թեքէեան, Չարէլ Եսայեան եւ այլն, ովքեր վերապրեցին Եղեռնը եւ շարունակեցին իրենց ստեղծագործութիւնը՝ Սփիւռքում: Նրանք կամ ընդհանրապէս չանդրադարձան Եղեռնին, ինչպէս Եսայեանը (թէեւ նա որոշ շրջան աշխատանք տարաւ՝ արձանագրելու վերապրողների եւ ակնաստեսների յուշերը), եւ կամ միայն աշխատեցին իրենց գործերում վերստեղծել անցեալի կեանքը եւ միջավայրը, ինչպէս՝ Օշականը: Պարզ է, որ դէպքերը այնքան անմիջական էին եւ հաւանոր, որ վերապրող գրողների համար անհրաժեշտ էր դրանք ստեղծագործական նիւթ դարձնել: Այս բաժնում պատմական դէպքերը բաւականին մանրամասնօրէն են պատմւում, որը նկատի առնելով գրքի համար նախատեսւած ոչ-հայախօս ընթերցողին՝ բնական է եւ հարկաւոր: Իհարկէ, պէտք է նշել, որ այս բաժինը չի ներառում Երեւանի Օտեանին եւ նրա «Անիծեալ տարիներ»-ը, որը կենսագրական գործ լինելով հանդերձ՝ շատ ճշգրիտ է ներկայացնում Յեղասպանութեան կիրառւած ընթացքը՝ Օսմանեան կառավարութեան կողմից:

Երկրորդ բաժնում հանդիպում ենք այն սերունդին, ովքեր Եղեռնի պատճառով՝ ոչ միայն զրկւեցին իրենց մանկութեան բնականոն կեանքից, այլ նաեւ ստիպւած եղան տարագրւել աշխարհով մէկ եւ ապրել իրենց անձանօթ եւ օտար միջավայրում: Անդրանիկ Ծառուկեանը, Լեւոն Զ. Սիւրմէլեանը եւ «Փարիզի տղաքը»՝ ընդհանրապէս՝ Վազգէն Շուշանեան, Շահան Շահնուր, Նիկողայոս Սառաֆեան եւ այլն, պատկանում են այս սերունդին: Հեղինակը մանրակրկիտօրէն ուսումնասիրում է այդ գրողների գործերը եւ մէջբերումներ ու համեմատութիւններ անելով հոգեբանական, յատկապէս ցեղասպանութեան մասին գրւած գրքերից եւ գրողների գործերի հետ՝ իր նիւթը ներկայացնում է գիտական լոյսի ներքոյ եւ սա հազւագիւտ ներդրում է հայկական գրաքննադատութեան դաշտում: Այդ սերունդին պատկանող գրողների գործերում յաճախ ենք հանդիպում պատահած դէպքերի պատճառների փնտրութիւն, ինքնութիւնը կորցնելու վախին, ինչպէս եւ նրանց ըմբոստացմանը՝ արեւմտեան «քաղաքակրթութեան», նախորդ քաղաքական եւ մտաւորական դէմքերի ու Աստուծոյ հանդէպ: Այս բաժնում նաեւ խօսուում է «Հայրենիք» ամսագրի մասին, որը հսկայական աշխատանք տարաւ՝ վերականգնելու անկման եզրին կանգնած յետեղեռնեան արեւմտահայ գրականութիւնը:

Հետաքրքիր է, որ չնչին բացառութեամբ՝ վերապրողները Եղեռնի մասին իրենց յուշագրութիւնները սկսում են լոյս ընծայել բաւականին ուշ, երբեմն նոյնիսկ 50-60 տարի անց, երբ յուշագրիչները բաւականին յառաջացած տարիքում են: Թւում է, թէ ապրած իրավիճակները վէրքի նման են, մի կողմից դժուար է դրա հետ ապրել, սակայն դրան

\*) The Armenian Genocide in literature: Perception of those who lived through the years of calamity; by Rubina Peroomian, xx + 464 pages, Armenian Genocide Museum-institute, Yerevan – 2012 (Գրքի հայերէն անունը ըստ գրքի վերջում տեղ գտած հայերէն ամփոփումի):

\*\*\*) And those who continued living in Turkey after 1915: The Metamorphosis of the Post-Genocide Armenian Identity as Reflected in Artistic Literature; by Rubina Peroomian, vi + 249 pages, Armenian Genocide Museum-institute, Yerevan – 2008 (Գրքի հայերէն անունը ըստ գրքի վերջում տեղ գտած հայերէն ամփոփումի):